

КОЗЕЛЕЦЬ ЖИТТЯ ЯК

Вилазка в Козелець і околиці – експрес-варіант для мешканця столиці вивратися «на волю, в пампаса» і відпочити кілька годин у місцині з неквапним плином часу, в оточенні мальовничої архітектури та ще чарівнішої природи.

Святогеоргіївський монастир у Данівці вражає супокоєм і дивовижною гармонією з природою.

ДИВО

ФОТО А. ВІЛСЕНКА

«Місто Козелець своїм виглядом нітрохи не одрізняється від інших своїх братів, повітових українських міст... Одне слово, містечко нічим не прикметне, та все-таки проїжджій, якщо він тільки не спить, коли міняють коней, або не закущує в пана Тихоновича, то неодмінно полюбується величним храмом граціозної растреллівської архітектури, що його побудувала Наталія Розумиха».
(Тарас Шевченко)

Ідучи з Києва до Чернігова, на 70-му кілометрі траси подорожні неодмінно починають скручувати собі шиї, виглядаючи з вікон на гордовитий силует храму із дзвіницею. Навіть із відстані кількох кілометрів вражає їхня велич, примушуючи кожного, в тому числі дуже заклопотаного пасажера зауважити подумки: «Треба буде якось сюди заїхати».

речним плюсом є відсутність потреби у рязанні підійомі, що завжди ускладнюється підступним прагненням заспаного мозку знайти 10 причин перенести запланований культурний захід на інший день. Тож встаємо гуманно, не вдосвіта, сідаємо в чернігівську маршрутку біля однойменної станції метро або у власне авто — і через годину ми вже на місці.

Побачивши просто перед собою велетенський 5-банный собор разом із 50-метровою дзвіницею, почуваєтеся дітиськами, для яких усі будинки — великі. Храм здається столичним гостем, що випадково потрапив у сільську хатинку, адже в радіусі десятків кілометрів — переважно одно- та двоповерхова забудова. Звідки ж він тут узявся? Казковий собор — казкова історія.

Отже: колись давно...

Один Розум — добре, а два — ліпше

Колись давно, майже 300 років тому, жив собі бідний козак на ім'я Григорій і на прізвище Розум, яким нагородили його сусіди за улюблену приказку: «Гей! Що то за голова, що то за світлий розум!» Людиною він був, кажуть, скандальною, та ще й пияком, дружину ж мав, навпаки, розсудливу та розумну. Жила сім'я в селі Лемеші поблизу Козельця і мала шестеро дітей, але славу здобули двоє синів.

Старший брат Олексій Розум був ставний, вродливий, із сильним і приємним голосом. Про майбутнє своє він здогадуватися не міг, тому кар'єру почав скромно — пас худобу, та ще й не свою, а громадську. Згодом хлопець почав ходити в сусідній Чемер навчатися і співати у церковному хорі. І ось на різдвяні свята 1731 року в маленьке село завітала сама Фортуна в образі полковника Федора Вишневського, який виконував важливу місію доставки токайського вина з Угорщини до царського двору. Завітавши до місцевої церкви на святкове богослужіння, він був уражений співом і вродою юнака й запросив його до Петербурга. Там 22-річний Олексій потрапив до придворного хору і впав в око молодій царівні. Зійшовши на престол, Єлизавета Петрівна надала Олексієві титул графа, звання фельдмаршала, подарувала землі в Україні... Графами стали і його

Будинок земської школи в Лемешах — дарунок односельцям від нащадків козачки Розумихи.

мати, брат, сестра — тепер вони вже не прості Розуми, а вельможні Розумовські. Після таємного одруження із царицею вплив Розумовського при дворі ще посилювався. Він навіть домогся відновлення автономії для України, а брат Кирило став її гетьманом.

Завдяки старшому братові, Кирило, на 19 років молодший, здобув блискучу освіту в університетах Європи (одним із його вчителів був видатний математик Ейлер). Опісля він отримав призначення на посаду президента Петербурзької академії наук. Кирило володів кількома мовами, кохався у мистецтві, архітектурі, музиці. Багато будував — варто лише згадати славнозвісний палац у Батурині. Допоміг він і з будинком полкової канцелярії в рідному Козельці. Ця споруда, що сьогодні править за бібліотеку, стоїть у парку за сотню метрів од собору.

Син Кирила Андрій став російським послом. Пристрасний шанувальник музики, у Відні він товаришував із Моцартом, Гайдном, ▶

НАТАЛІЯ РОЗУМОВСЬКА

Проста, неграмотна козачка, Наталя Дем'янівна від природи мала гострий розум і твердий характер — кажуть, її побоювалися навіть при дворі Єлизавети. З портрета роботи талановитого художника Григорія Стеценка, який довгі роки працював у Розумовських, на нас дивиться типова українська жінка, спокійна і впевнена у собі. І вимушена поза, і коштовності, і портрет імператриці в прикрасі не в змозі «перебити» живий і реальний образ простої українки.

Статс-дама, графиня Розумовська вчасно збагнула, що кожному — своє, і повернулася з Петербурга порякувати в рідне село. Саме їй завдячуємо козелецьким собором і лемешівською Трьохсвятительською церквою.

фото Ю. БУСІЛЕНКА

Собор Різдва Богородиці (1752) в Козельці — гімн життю і його Подателю.

Бетховеном. Останній присвятив онукові бідного лемешівського козака три свої твори, в яких використав мотиви українських пісень.

Гарна казка про Розумів? А це все було насправді, і тому є речовий доказ. Собор.

Життєствердний собор

Гармонійний і стрункий, храм Різдва Богородиці в Козельці (1752–1763) без перебільшень, є шедевром. Навіть найсучасніші фахівці, змальовуючи його, вдаються до дифірамбів. Особливо чепурним роблять собор високі ганки з колонадами, накриті шатровими завершеннями, та соковите ліплення білим по білому. Це остання споруда, побудована в Україні в стилі бароко: настала епоха класицизму.

Хоч як дивно, вся історія будівництва чомусь заплутана й замішана на плітках, переказах і домислах. Існує кілька версій щодо авторства собору. Розібратися в них спробував, зокрема, Василь Круглик. Радимо придбати його книгу в церковній крамничці при соборі. Свого часу храм приписували Растреллі (мистецтвознавців особливо бентежили пучки напівколон на дзвіниці), поки не віднайшлися документи про російського архітектора Андрія Квасова, який брав участь у будівництві палаців у Москві та Царському Селі, а потім працював на Чернігівщині. Українські барокові бані собору та інші деталі в національному стилі давали підстави припускати участь у проектуванні відомого киянина Івана Григоровича-Барського.

Суперечки точаться й навколо походження 27-метрового 5-ярусного іконостасу, який сам є шедевром. Весь інтер'єр храму, декорований рокайлевою ліпниною і витриманий у білому кольорі, є оправою для цього розкішного, сапфірово-золотого різьбленого з липи іконостасу — з безліччю вигинів, картушів, візерунків і путті — милих янголят. З однаковою впевненістю твердять: його виготовили най-

Трьохсвятительська церква (1755) в Лемешах. Не шукайте біля неї ставка — це віддзеркалення на даху нашого авто.

кращі італійські різьбярі за проектом Растреллі; робили для петербурзького Смольного монастиря, а до нас він потрапив зусиллями Розумовських; Єлизавета подарувала його Козельцю ще до побудови храму, і тому собор запроектували «під іконостас»; створив його місцевий різьбяр Сисой Шалматов. Образи ж для іконостасу виконав придворний художник Розумовських Григорій Стеценко, і були це не лише 80 (!) образів, а й портрети Наталі Розумовської, цариці Єлизавети і священника Кирила Тарловського. Останній, відомий під прізвиськом Дикий Піп — знана у Запорозькій Січі персона. Володів козацькою шаблею не гірше, ніж кацилом. За переказами, саме він по-тай обвінчав царицю і Розумовського у Козельці (знов-таки, лише версія).

Нині в соборі правиться, раді тут і численним туристам. Іконостас від-реставровано, але, на жаль, з 80 ікон лишилося тільки 50, із яких більшість поки що зберігається в Чернігівському заповіднику.

Іноді собор називають храмом-усипальнею, тим більше — в його крипті справді поховано Розумовську. Але подивіться самі, хіба ж міг він мати лише таке похмура призначення? Радісний, піднесений вгору, білосніжний собор наче промовляє: «Я люблю це життя!» І не брати Розумовські, напевно, дякували долі у такий спосіб. Вони, хоч і не забували батьківщини, мали поле для діяльності й у столичному Петербурзі. А ось мати їхня хотіла віддячити Богові за диво, що сталося з її синами, і поставила собор так, аби бані його було видно з рідних Лемешів.

«Стара церковця в Лемешах...»

У повісті «Княгиня» Шевченко згадує бідну хату в цьому селі з написом на стволі: «Цей будинок спорудила раба Божя Наталія Розумиха 1710 року Божого», а також розкішний козельцький собор із текстом на мармуровій дошці: «Цей храм спорудила графиня Наталія Розумовська...» І підсумовує: «Дивні два пам'ятники однієї і тієї ж будівниці». Не лишилася байдужою до метаморфози цієї сім'ї й Ліна Костенко, присвятивши їм вірш «Стара церковця в Лемешах...».

Хата Розумів, звичайно, не збереглась, але до Лемешів (це кілька кілометрів від Козельця по чернігівській трасі) ми все-таки їдемо — оглянути Трьохсвятительську церкву (1755). Розумиха збудувала її над могилою свого чоловіка Григорія. Невелика церква вишуканої архітектури стриманіша у декорі за козельцький храм — відчувається вплив класицизму. Достовірно ім'я автора не з'ясовано, але це точно першокласний фахівець (серед версій — імена Квасова, Григоровича-Барського, Карліна). Як і багато інших українських церков, у XIX столітті її дещо зіпсували добудовою псевдоросійської дзвіниці.

Вертаючись від церкви на трасу, не проминіть одноповерхового будинку колишньої земської школи (1909–1910). Особлива вона тим, що відноситься до українського модерну. Автор проекту І.М. Якубович використав елементи української архітектури XVII–XVIII століть: вікна й двері зі зрізаними верхніми кутами, керамічні вставки, великий ганок. З іншого боку, тут уперше на території України застосували збірні залізобетонні конструкції. Будували школу коштом одного з нащадків Розумовських, що мешкав за кордоном.

Скарбниця (перша половина XVIII ст.) в садибі «Покорщина» — ніби маленька фортечка.

Кафедра проповідника в соборі Різдва Богородиці — данина західній моді епохи бароко і рококо. В наших храмах ця мода так і не прижилася.

рофірми імені, даруйте на слові, Леніна. Вертаємось продовжувати знайомство з Козельцем. Крім собору, там варто оглянути п'ятибанну, з імпозантними вікнами на даху Вознесенську церкву (1866–1874) на центральній вулиці та барокову Миколаївську (1784) неподалік від берега Остра.

«Покорщина» та особливості національного характеру

Із перехрестя в центрі Козельця звертаємо за дороговказом на село Данівку. Вулиця веде на східну околицю, де праворуч від дороги розташована садиба «Покорщина» (XVIII ст.). Поширене досить сумнівне, хоча й романтичне трактування цієї назви: нібито цариця Єлизавета «покорилася» Олексі Розуму. Садиба належала його сестрі Вірі, дружині полковника Дарагана.

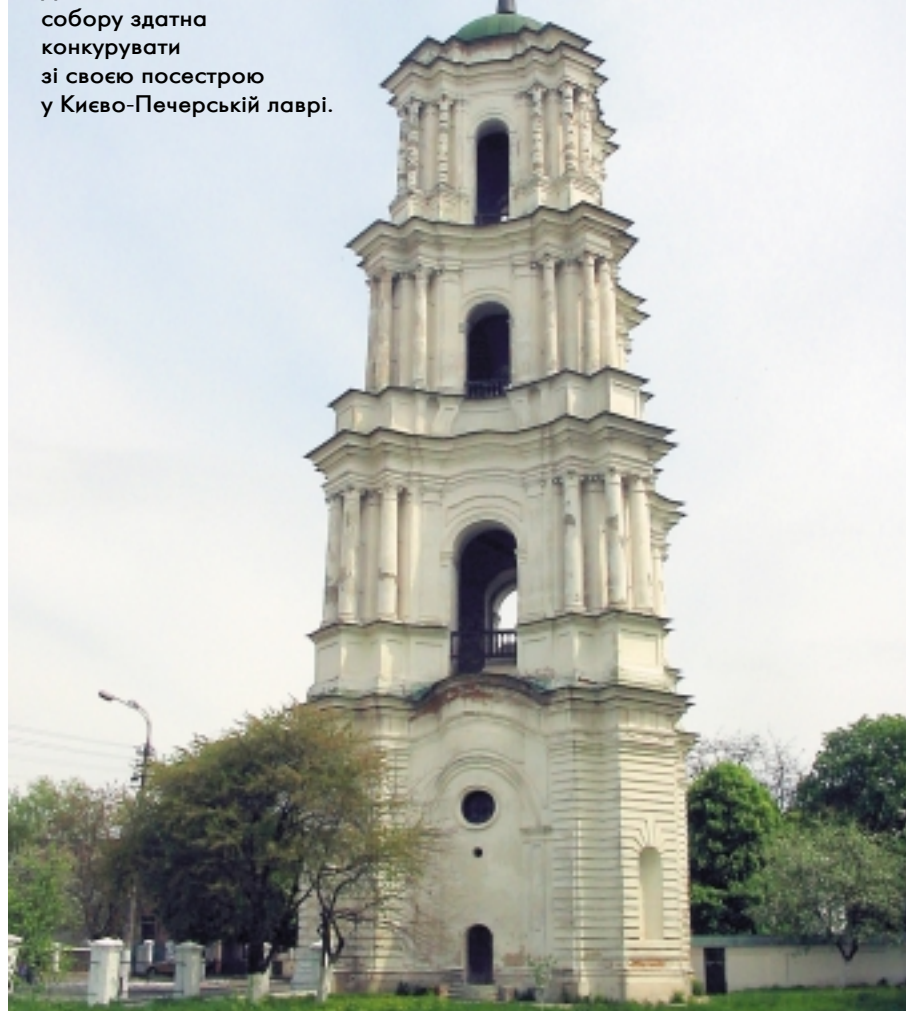
Садиба в «Покорщині» — унікальний зразок архітектури XVIII століття — під загрозою цілковитого знищення.

Тож поспішайте побачити!

Знайте садибу лише той, хто знає, що саме і де шукати. За невиразною брамою ледь-ледь проглядають крізь дерева «підозрілі» споруди в глибині старого парку. Садибний будиночок виглядає наївно і зворушливо зі своєю іграшковою колонадою — так, тосканського ордеру, але ж зроблену... з обтесаних липових стовбурів. Дерев'яний, в один поверх, будинок навіть на той час був досить скромною оселею, хоча й гарно оздобленою розписом, шпалерами, добрими меблями та кахляними печами. Наличники вікон прикрашені, за місцевою традицією, колами-сонечками і ромбами. Ці простенькі елементи насправді — забуті язичницькі символи, покликані охороняти оселю від злих духів. З духами «сонечка», може, і впоралися, але з руйнівною силою часу — не зовсім. Дивом простояв будинок більше двох століть, але ще більшим дивом не валиться він зараз.

Грунтовніше підійшли колись господарі до побудови скарбниці, зробивши її такою собі маленькою приземкуватою фортечкою з грубими мурованими стінами. Може, то проявилася риса національного характеру — дбати про добро більше, ніж про себе? Застосовувавши певні акробатичні навички, можна відвідати другий поверх споруди, досліди-

ти собору здатна конкурувати зі своєю посестрою у Києво-Печерській лаврі.

ти графіті кінця XX — початку XXI століття і визирнути назовні через заградовані віконця.

Повертаємося на дорогу і продовжуємо рухатися в тому ж напрямку. «Білий знак» населеного пункту з непересічною назвою «Гламазди» примушує глибоко замислитися. Кілька кілометрів проминає непомітно у дискусіях про походження топоніму і те, як же йменуються мешканці цього села. Але лінгвістичні розвідки припиняються, тільки-но з мосту через річку, ще до в'їзду в Данівку, відкриваються барокові бані білого, як рушник, монастирського собору між старих дерев.

Війна і мир у Данівці

Данівський Георгіївський монастир заснований 1654 року як обитель для старих і немічних козаків. Звідси й особливі риси Георгіївського собору (1741–1756) — першої мурованої споруди в монастирі, будівництво якої спонсорувала сама Єлизавета з подачі Розумовського.

Начебто і зводили собор майже одночасно з козелецьким, і в тому ж бароковому стилі, але характер його зовсім інакший. Стрімкі грубі стіни, прорізані високо над землею вузькими віконечками — майже фортечні. Над західними дверима — рештки ліпнини: гармати, ядра, списи, прапори... І все-таки час війн минув, — натякнув архітектор, пом'якшивши суворість собору пухленькими бароковими пугі поміж кучерявих хмаринок.

Ще одна особливість вирізняє данівський храм. Собор має лише три бані, й поставлені вони в ряд зі сходу на захід уздовж центральної нави. Це у давніх національних традиціях дерев'яних тридільних церков.

Георгіївський — серед небагатьох великих монастирських храмів Чернігівщини, що вціліли у 30-ті роки. Правда, він і горів, і потрапляв під артобстріл, і просто занепадав у радянські часи, будучи старечим будинком. 1995 року «війни» у монастирі на решті скінчилися. З'явилися нові господарі, а точніше, господині.

Нині тут жіночий монастир. І нам, гостям, слід із цим рахуватися. Якщо приїдете в середині дня, ризикуєте так само, як ми, вткнутися носом у височезну замкнену браму. Чомусь стукання в неї здалося непереконливим навіть нам самим. Одне з оголошень пояснило, що з 12.00 по 16.00 монастир зачинено — черниці працюють у господарствах. Тому приїздіть у Данівку ліпше надвечір.

А повертаючись додому через Козелець, зможете кинути прощальний погляд на вже знайомі величні силуети на тлі заходу сонця і ще раз подивуватися з примх долі, можливих тільки в авантюроному XVIII столітті. Саме від нього маленьке чернігівське містечко отримало у спадок напівдетективні історії та білосніжні кам'яні дива. ■

Олена КРУШИНСЬКА. Фото автора